

sok gondolatot tudott ébreszteni és mily termékeny ösztönzést tudott adni a katedrája köré sereglett fiatalabb nemzedéknek. Így *v. Moór Gyula* „A filozófia mibenléte Pauler szerint“ c. értekezésében a jogfilozófiának egy oly rendszerét mutatja be, melyet a szerző maga is a pauleri rendszer variációjának tekint. *Varga Sándor* Pauler bölcséletében a filozófia autonómiájának, *Somogyi József* az igazság eszméjének kérdését vizsgálja. *Bencsik Béla* Pauler ideológiájának alap gondolatait szövi tovább, *Nozlopi László* a filozófiai anthropologia, *H. Schiller Pál* a psychologia, *Prahács Margit* az esztétika, *Mátrai László* a történetbölcsélet oldaláról világítják meg Pauler gondolatait. Különös érdeklődésre tarthat számot az Emlékkönyv utolsó három dolgozata, melyben *Tóth Dénes* a zenével kapcsolatban vet fényt Pauler lelki világára, *Prohászka Lajos* Pauler tragikus életérzéséről írt eredeti és mélyen szántó gondolatsorokat, *Kerényi Károly* pedig az orphikus lélek kinyomozásával oly gondolatot fejt ki, melyet a hirtelen elhunyt nagy magyar filozófus legutoljára vetett föl szűk baráti körében.

Ebben a körben — stílusos ismétlődése ez az igazi filozófussornak! — Sokrates utolsó beszélgetése is szőnyegre került akkor, amikor még senki sem gondolhatott a helyzet megrendítő hasonlatosságára. Ma látjuk azonban, hogy Pauler szavának és tanításának a lelkek mélyéig elható erőt mégis az a meggyőződéses, mindenkit lenyűgöző filozófus élet adott, melyben az ember nemcsak lázas keresője, hanem szolgálja is maradt az igazságnak. Ennek a meleg átérzése készíti a tanítványt arra, hogy a távozó után néztében mélységes megindultsággal mondja szívében feléje: Ne menj még, maradj!

Balassa Brunó.

Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Néhai Gyertyánffy István hagyományának felhasználásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1931. (N. 8 r., 266 l.)

A tudománykedvelő és iskolapártoló Rákócziaknak egyik dicsősége, hogy meg tudták nyerni a magyar oktatásügy számára — ha csupán néhány évre is — a XVII. század kiváló pedagógiai elméjének, az akkor már nagy hírű Comenius Ámos Jánosnak közreműködését és szervező tevékenységét. Az a négy esztendő (1650—54), melyet Comenius Sárospatakon töltött, ráirányította az európai pedagógiai érdeklődést működése színhelyére, a pataki főiskolára s vele a magyar közoktatásügyre is. Comenius itteni munkássága olyan művelődéstörténeti értékünk, melynek jelentőségét megvilágítani és kiaknázni nemcsak tudományos, hanem nemzeti kötelességünk is. A nagy pedagógus sárospataki működésével több érdemes magyar dolgozat foglalkozott a múltban, azonban ezeknek eredményei az azóta nagyot fejlődött Comenius-irodalom világánál alapos kiegészítésre és kibővítésre szorultak már. Erre a szükséges és jelentős feladatra vállalkozott Rác Lajos, bölcséleti és nevelésügyi irodalmunk régi jeles művelője, aki könyvében a legújabb kutatások (különösen a kiváló Kvaicsala professzortól feltárt Comenius-iratok, levelezés stb.) alapján tudományos tüzetességgel és teljességgel mutatja be Comenius magyar-

országi működésének történetét. Beleszötte munkájába Comenius Patakon mondott beszédeinek és ott írt műveinek bő kivonatát is, ami előadását annál becsesebbé teszi, minthogy ez iratok nagyobb-része magyar nyelvre még nincs lefordítva, sőt eredetijük is alig egy-két példányban található meg hazai könyvtárainkban.

Comenius már 1650 előtt is kapott meghívást Magyarországra (Erdélybe) és pedig még I. Rákóczi Györgytől. A fejedelem figyelmébe őt Alstedius, Piscator és Bisterfeld, a gyulafehérvári főiskolának Németországból meghívott nagy-nevű tanárai ajánlották. Az előbbi kettőnek Comenius kedves tanítványa volt a herborni egyetemen, Bisterfeld pedig néhány évvel Comenius után szintén Herbornban végezte tanulmányait s lelkes tisztelője és barátja volt a nagy hírre emelkedett morva pedagógusnak. Comenius I. Rákóczi György ajánlatát — a svédek pártfogásába vetett reményei miatt — nem fogadta el. A vesztfáliai béke azonban hazátlanná tette a cseh-morva testvérek gyülekezetét, amelyhez Comenius tartozott; sokan közülök Magyarországon, részben éppen a Rákócziak oltalma alatt találtak menedéket. Comenius ekkor, főleg hittestvérei kérésére, engedett annak a többször megismételt meghívásnak, melyet Lorántffy Zsuzsánna, I. Rákóczi Györgynek Sárospatakra költözött özvegye, valamint fia, a szintén tudományszerető Rákóczi Zsigmond intézett hozzá s egy felsőmagyarországi útja során, 1650-ben, látogatást tett Patakon. Comenius nevét ekkor már — főleg latin nyelvi tankönyvei révén — az iskolai körökben is jól ismerték; reformtörekvéseinek a sárospataki iskola rektorprofesszora és felvirágoztatója, a neves Tolnai Dáli János is lelkes híve volt. A fejedelem-asszony és Zsigmond herceg kívánságára Comenius elkészítette a főiskola újjáalakításának tervét (*Illustris Patakinæ Scholæ idea*); egyszersmind körvonalazta azokat a feltételeket is, melyek mellett az átszervezésre vállalkozni hajlandó volt. Ezek elfogadásának semmi akadálya sem lévén, a jeles pedagógus — egyházi és magánügyeinek elintézése után — 1650 őszén megkezdte munkásságát Patakon. Beköszöntő beszéde a lelki tehetségek kiműveléséről szölt (*De cultura ingeniorum*);¹ ebben az egyetemes művelődésnek nyolc eszköze mutat rá. 1651 januárjában bocsátotta közre aztán reformtörekvéseinek részletes tervezetét *Schola pansophica* címen. Itt az egyetemes bölcsesség iskoláját rajzolja meg, melyben a dolgok (ismeretek), az osztályok, tankönyvek, elfoglaltságok, időbeosztás és szünetek rendje a comeniusi elvek alapján van szabályozva. Ez iskolának hét osztálya a vestibuláris, januális, atriális, bölcsészeti, logikai, politikai és teológiai. A teljes panszofikus iskola azonban nem volt egyszerre megvalósítható, ezért Comenius külön kidolgozta a három alsó (latinnyelvi) osztály tantervét. Ebben megállapítja a latin nyelvi tanulmányok hármas célját és hármas fokozatát; tankönyveik: a *Vestibulum* (alapvetés), *Janua* (a nyelv rendszere) és *Atrium* (az ékes nyelv). E könyvek használatára nézve már régebbi műveiben is kifejlett módszertani elveit ajánlja követésre (szemléltetés, ugrásnélküli haladás, könnyebbről a nehezebbre, a tanulók ön-

¹ Magyarul is megjelent a Magyar Paedagogiában (1930), Gulyás József tollából.

tevékenységének tágkörű alkalmazása, ismétlések és stílusgyakorlatok helyes módja stb.). 1651-ben nyitja meg Comenius az első, márciusban a második latin osztályt, de csak kénytelenségből, sürgetésre, mert a szükséges tankönyvek még nem készültek el. Megnyitó beszédei az „igaz módszer dicséretéről s a dolgok pontos megnevezésének hasznáról“ szóltak.

Comenius Sárospatakon sem szűnt meg chiliasztikus álmódoszásait és felekezetének jobb jövőjébe vetett hitét tovább ápolni; miszticizmusra hajló lelkét a Felső-Magyarországon lakó Drabik Miklós jóslatai és látomásai táplálták. Ezek hatása alatt egy *Sermo secretus Nathanis ad Davidem* című iratot intézett Rákóczi Zsigmondhoz, melyben őt egyrészt a Habsburgok antikrisztusi uralmának és a török hatalmának legyőzésére, másrészt az emberiség lelki reformjának végrehajtására buzdítja. Rákóczi Zsigmond azonban 1652 elején meghalt; elhúnyta a tervezett főiskolai reformokra is súlyos csapást jelentett. A herceg halála után Comenius magához II. Rákóczi Györgyhez fordult a Drabiktól kapott jóslatokkal, később pedig hozzá is buzdító iratot intézett (*Gentis felicitas* címen); ebben magyar szempontból érdekes művelődésrajzi adalékok találhatók.

1652 januárjában, csaknem egy évvel a II. osztály megszervezése után nyílt meg az új rendszer szerint alakított III. (atriális) osztály Patakon. Comenius ez alkalommal a „szépre való törekvésről“ mondott beszédében erősen szemére lobbantotta a növendékeknek, mily kevés vonzalom él bennük a komolyabb tanulmányok iránt. Egy 1652 júniusából való beszámolójában — melyet egyik főtámogatójához, Klobusiczki András jószágigazgatóhoz intézett — hasonló panaszokra fakad; az elért csekély eredmények okát a szükséges tankönyvek és alkalmas tanítók hiányában, valamint a tanulóknak az igaz tudományosságtól való idegenkedésében látja. Állandó küzdelmet kellett folytatnia a kényelemszeretettel és tunyasággal, mely újító törekvéseivel szemben nemcsak a tanulók, hanem a tanítók és iskolafelügyelők részéről is sűrűn megnyilatkozott (ez indítja a *Fortius redivivus* című művecske megírására). A különböző nehézségek miatt nem egy ízben távozási szándékát is kifejezte, azonban a fejedelemszony kérésére mégis csak kitartott vállalt feladata mellett.

Az 1653. évben adta ki *Praecepta morum* című kis iratát, melyben a helyes viselkedés, öltözködés, beszéd, játék és üdülés szabályait tárta az ifjúság elé. Kidolgozott egy iskolai törvénykönyvet is (*Leges scholae bene ordinatae*); ez 25 fejezetben az iskolai élet minden mozzanatára kiterjed s az óra-beosztás, módszer, vizsgálatok, szünidő és iskolai színdarabok kérdését, a rend-fenntartást és fegyelmezést, valamint a tanulók, tanítók, rektor és iskolafelügyelők kötelességeit egyaránt szabályozza. Legnevezetesebb Patakon alkotott munkája a világhírre emelkedett *Orbis pictus*, melyet csak kellő ügyességű fametsző hiánya miatt nem lehetett ott megjelentetni.

Megpróbálkozott Comenius iskolai színdarabok előadásával is. E játékokat ő gyakorlati szempontokból nagyrabecsülte, azonban rendezésüket a főiskolán a szigorú kálvinista felfogás azideig nem engedte meg. Comenius éppen a mutatkozó ellenszenv miatt nem is a bibliát, hanem a saját Januáját dol-

gozta át színpadi előadásra (a művet *Schola ludus* címen 1656-ban nyomtatásban is kiadták Patakon). A színi előadások mind az iskolai előjárók, mind a szülők körében nagy tetszést arattak; folytatásuk azonban kezdeményezőjük eltávoztása után nem volt.

Az iskolai színdarabok a jeles pedagógus pataki tevékenységének már utolsó szakaszát jelzik: 1654 júniusában, csaknem négyévi magyarországi tartózkodás után, visszatért száműzetése helyére, Lesznoba. Búcsúbeszédében egy utolsó pillantást vetett tanügyi működésének eredményeire; a jövőre nézve különösen a módszerhez való szigorú ragaszkodást kötötte a tanítósnak lelkére, mint minden haladás alapját.

Az elmondottakból látnivaló, hogy Comenius nemcsak tevékeny gyakorlati, hanem gazdag elméleti munkásságot is fejtett ki Patakon. Négy éven át teljesen tanügyi feladatainak élhetett, úgyhogy pedagógiai szempontból ez az idő életének legtermékenyebb szakaszává lett. S habár magyarországi szereplése nem járt azzal a sikerrel, amelyre számított s amely elmaradt iskolai ügyünk érdekében kívánatos lett volna, működése mégis nem egy tekintetben maradandó nyomokat hagyott közoktatásügyünk fejlődésében. A pataki évek nevelésügyi eredményeinek feltárása érdemes és hasznos munka volt s vele a szerző a négyévszázados fennállását ünneplő nagynövű főiskolának is méltó emléket állított.

Hajdu János.

Az elemi és középfokú oktatás vezér- és segédkönyvei. A Fővárosi Pedagógiai Könyvtár kiadványai. 2. szám. 1933. XXVI + 735 nr. lap. Ára: 12 pengő.

Ennek az új jegyzéknek feladata az, hogy a könyvtárnak nem-pedagógiai, hanem a különböző tantárgyakra vonatkozó anyagát a módszeres vezérkönyvek köré csoportosítva, e tantárgyak felosztásának megfelelő elrendezésben sorolja fel s ezzel a kartársaknak a tanítási előkészület munkáját megkönnyítse. Ennek a feltétlenül helytálló hivatalos célkitűzésnek megfelelően a munka két főrésze oszlik: 1. Általános módszeres vezérkönyvek a munkaiskola szolgálatában (1—24. l.). 2. Egyes tantárgyak módszeres vezérkönyvei és szakirodalma (25—612. l.). Ezt kiegészíti a kurrens folyóiratok jegyzéke és a részletes betűrendes szerző- és címjegyzék.

Minden könyvjegyzéknek (katalógusnak) próbaköve, hogy az érdeklődőknek gyorsan és könnyen nyújtja-e a keresett felvilágosítást, adatot. E tekintetben ez a jegyzék a legszigorúbb követelményeket is kielégíti: rendkívül gondos, valóságos lelkiismeretes munka, amely a szerkesztő és munkatársai iránt a legnagyobb elismerésre kötelez. Erdemükből semmit sem von le az a néhány apróbb hiány, amely lapozgatás közben szemünkbe ötlött: itt-ott elmaradt egy-egy évszám vagy munka (9., 21., 73., 77., 108. l.); nem tartjuk feltétlenül szükségesnek a magyar és a külföldi klasszikusok műveinek ilyen részletes felsorolását, a kiadó mellett a nyomda megnevezését is, az új kiadások jelzésére is van már nemzetközileg elfogadott rövid alak (például „dritte vermehrte und verbesserte Auflage“ helyett: 1932³),